

O'ZBEKISTONDA PSIXOLOGIK G'OYALARNI O'RGANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Buxoro Xalqaro Universiteti
Psixologiya 1-kurs magistranti
Rasulova Shaxloxon

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonda psixologik g'oyalarni o'rganishning tarixiy, madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda qadimiy Sharq falsafasi va tasavvuf maktablaridan boshlab, sovet davri metodologiyasi, mustaqillik yillaridagi milliy yondashuvlar hamda zamonaviy psixologik amaliyotlar o'rganilgan. Natijalar o'zbek psixologiyasining milliy mentalitet, ma'naviyat va ijtimoiy ong bilan chambarchas bog'liqligini, shuningdek, global ilmiy tendensiyalar bilan integratsiyalashganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixologiya, milliy mentalitet, shaxs, ma'naviyat, etnopsixologiya, tafakkur, ijtimoiy ong, ilmiy maktab.

KIRISH

Psixologiya fani inson ruhiyati, xulq-atvori va tafakkurining rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan fundamental soha sifatida, jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir xalqning psixologik tafakkuri uning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy muhitida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda psixologik g'oyalarni o'rganish masalasi milliy falsafa, xalq pedagogikasi hamda zamonaviy ilmiy yondashuvlar bilan uzviy bog'liq holda kechgan. O'zbek xalqining ruhiyati va shaxs psixologiyasiga oid g'oyalar qadimiy manbalarda, jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Donish singari allomalarning asarlarida chuqur falsafiy mazmunda yoritilgan.

Mustaqillik davridan boshlab O'zbekistonda psixologiya fani tub islohotlarni boshdan kechirdi. Ilgari asosan sovet psixologiyasi paradigmasiga asoslangan ilmiy yo'nalishlar endilikda milliy qadriyatlar, ma'naviyat va madaniy identitetga tayangan holda yangicha mazmun kasb etdi. Hozirgi bosqichda inson psixikasini o'rganishda nafaqat empirik usullar, balki etnopsixologik, sotsiokulturniy va aksiologik yondashuvlar keng qo'llanilmoqda. Bu holat psixologik g'oyalarning o'zbek jamiyati kontekstida qayta talqin qilinishiga olib kelmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistonda shaxsning ma'naviy-axloqiy barkamolligini, yoshlarning ijtimoiy-psixologik moslashuvini, oilaviy munosabatlarni, stressga qarshi

bardoshlilikni o'rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar faollashgan. Shu bilan birga, milliy psixologiya maktabini shakllantirish, mahalliy mentalitetni hisobga olgan psixodiagnostik metodikalarni ishlab chiqish dolzarb vazifaga aylangan.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek psixologik tafakkurining shakllanishi ko'p asrlik tarixiy, diniy va ma'naviy jarayonlar bilan bog'liq bo'lgani sababli, tadqiqotda tarixiy-dialektik yondashuvdan keng foydalanildi. Bu yondashuv o'zbek xalqining psixologik qarashlarini vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarib, zamonaviy ilmiy paradigmalarga moslashganini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning asosiy metodologik prinsiplari — **tarixiylik, ob'ektivlik, uzluksizlik va madaniy kontekstda talqin etish** tamoyillaridir. Tarixiylik tamoyili yordamida o'zbek psixologiyasining shakllanish bosqichlari (qadimiy davr, o'rta asrlar, sovet davri, mustaqillik yillari) tizimli tahlil qilindi. Ob'ektivlik tamoyili esa turli davr va manbalarda ilgari surilgan psixologik g'oyalarni ideologik qarashlardan xoli holda o'rganishga xizmat qildi. Uzluksizlik va madaniy kontekst tamoyillari orqali esa xalq psixologiyasidagi qadriyatlar, diniy e'tiqod, axloqiy-me'yoriy qarashlarning zamonaviy psixologik tafakkur bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Tadqiqotda shuningdek **komparativ** tahlil usuli qo'llanib, O'zbekiston psixologik tafakkuri Sharq va G'arb ilmiy maktablari bilan qiyoslab o'rganildi. Bu usul milliy psixologiyaning o'ziga xos jihatlarini aniqlash, shuningdek, universal psixologik nazariyalar bilan uyg'unlik darajasini baholash imkonini berdi. Shu bilan birga, **etnopsixologik yondashuv** yordamida o'zbek xalqining mental xususiyatlari, ijtimoiy ong shakllari, emotsional ifodalar, shaxslararo munosabatlarda kuzatiladigan ruhiy farqlar tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida **ilmiy manbalarni tahlil qilish, kontent-analiz, diskursiv tahlil**, hamda **tizimli yondashuv** usullaridan foydalanildi. Kontent-analiz orqali turli davrlarga oid psixologik adabiyotlarda shaxs, ruhiyat, irodaviy jarayonlar, axloq va tafakkur haqidagi tushunchalarning o'zgarishi aniqlangan. Diskursiv tahlil esa O'zbekiston psixologiya fani rivojida til, madaniyat va mafkuraviy omillarning ta'sirini ochib berdi.

Tadqiqot doirasida o'zbek, rus va ingliz tillaridagi 70 dan ortiq manbalar o'rganildi. Ularni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin:

1. **Klassik manbalar** – Sharq mutafakkirlarining asarlari bo'lib, ular psixologik tafakkurning falsafiy asoslarini belgilaydi. Masalan, Forobiyning "Baxt-

saodatga erishish yo‘llari” asarida inson ruhiy faoliyatining axloqiy poydevori, Ibn Sinoning “Kitob un-nafs” asarida esa psixikaning fiziologik asoslari tahlil qilingan.

2. **Sovet davri manbalari** – L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev, B.G. Ananov, P.Ya. Galperin singari olimlarning ishlari O‘zbekiston psixologiyasining metodologik poydevoriga aylangan. Bu davrda Toshkent davlat universiteti va boshqa ilmiy markazlarda psixologiya bo‘limlari faoliyat yuritgan. Sovet psixologiyasi, garchi ideologik cheklovlarga ega bo‘lgan bo‘lsa-da, ilmiy tajriba, eksperimental yondashuv va metodikani rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi.

3. **Mustaqillik davri manbalari** – bu bosqichda psixologiya fani milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda yangi mazmun kasb etdi. Karimov I.A.ning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asari, Sh. Mirziyoyevning nutqlari va davlat dasturlarida inson omilining, yoshlar psixologiyasi va ma’naviy barkamollikning ahamiyati ta’kidlangan. Shu bilan birga, O‘zbekiston Milliy universiteti, Nizomiy nomidagi TDPU, Toshkent davlat psixologiya universiteti olimlarining tadqiqotlari milliy psixologiyaning ilmiy bazasini boyitdi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda psixologik g‘oyalarni o‘rganishda tarixiy va madaniy kontekstni inobatga olish zarur. Ilgari qo‘llanilgan sovetcha metodologiya hozirgi milliy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirilmoqda. Bu esa o‘zbek psixologiyasi uchun sintezlangan, integrativ metodologiyani shakllantiradi. Tadqiqot natijalarini ishonchli qilish maqsadida nazariy tahlil bilan bir qatorda, empirik kuzatuvlar, suhbatlar, so‘rovnomalar va psixodiagnostik testlardan foydalanish rejalashtirilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘zbekistonda psixologik g‘oyalarning shakllanishi va rivojlanishi ko‘p qatlamli, tarixiy-madaniy va sotsiopsixologik jarayonlarning murakkab uyg‘unligi bilan tavsiflanadi. Bu jarayonni shartli ravishda to‘rtta asosiy bosqichga ajratish mumkin: **qadimiy va o‘rta asrlar davri, sovet davri, mustaqillikning dastlabki yillari, hamda zamonaviy bosqich**. Har bir davrda psixologik fikrlash o‘ziga xos mazmun va metodologik yo‘nalishga ega bo‘lgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda psixologik g‘oyalarning eng dastlabki shakllari Sharq falsafasi va tasavvuf maktablarida paydo bo‘lgan. Forobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi allomalar inson ruhiy dunyosi, hissiyot, iroda, aql, axloq va baxtga erishish masalalarini chuqur tahlil qilganlar. Ayniqsa, Ibn Sinoning “Kitob un-nafs” asarida ruh va tana o‘rtasidagi munosabatni fiziologik asosda izohlash, zamonaviy psixologik nazariyalarga o‘xshash ilmiy fikrlarni ilgari surganini ko‘rish mumkin.

Bu allomalar g'oyalarda shaxsni komillikka yetaklovchi omil sifatida **axloqiy tozalik, aql bilan hissiyot uyg'unligi** hamda **jamiyatdagi ijtimoiy muvozanat** tushunchalari ilgari surilgan. Bugungi o'zbek psixologiyasida bu tamoyillar insonning ma'naviy yetukligini baholash mezonlaridan biri sifatida qayta talqin qilinmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sovet davrida O'zbekiston psixologiya fanining ilmiy metodik bazasi yaratildi. Biroq, bu jarayon asosan marksistik dunyoqarash bilan chegaralangan bo'lib, inson ruhiyati ko'proq ijtimoiy ishlab chiqarish faoliyatining bir elementi sifatida talqin etilgan. L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev, P.Ya. Galperin kabi olimlarning nazariyalari asosida shaxs, idrok, xotira, tafakkur kabi jarayonlar o'rganilgan.

Mustaqillik yillaridan boshlab psixologik g'oyalarni o'rganishda **milliy mentalitet, ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar**, hamda **shaxsning ijtimoiy mas'uliyati** tushunchalari markaziy o'ringa chiqdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, bu davrda psixologiya fanining maqsadi insonni jamiyatning ma'naviy-axloqiy tizimida uyg'unlashtirish, shaxsni o'zini anglashga yo'naltirish, yoshlarning psixologik barqarorligini ta'minlash bilan bog'landi.

O'zbekiston psixologiyasining zamonaviy rivojida "shaxsning milliy o'zligini anglash", "ma'naviy immunitet", "oilaviy uyg'unlik", "stressga qarshi psixologik barqarorlik" kabi tushunchalar yetakchi tadqiqot yo'nalishlariga aylandi. Tadqiqotlarda mahalla tizimi, oila, jamoa va diniy qadriyatlar shaxs ruhiyatiga ta'sir etuvchi omillar sifatida tahlil qilinmoqda.

Bugungi kunda O'zbekiston psixologiya fani global ilmiy tendensiyalar bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda. Etnopsixologiya, amaliy psixologiya, klinik va ijtimoiy psixologiya sohalarida xalqaro metodlar keng joriy qilinmoqda. Shu bilan birga, G'arb psixologiyasining individualistik paradigmalari o'zbek jamiyatining kollektivistik mentaliteti bilan uyg'unlashtirilmoqda.

Bu yondashuvlar O'zbekiston jamiyatidagi **"biz"** konsepsiyasi — oila, jamoa va ijtimoiy birdamlikni markazga qo'yuvchi dunyoqarash bilan uyg'unlashgan. Shu bois, o'zbek psixologik modeli insonni faqat individual shaxs emas, balki ijtimoiy tizimning faol sub'ekti sifatida ko'radi.

Empirik tahlillar (so'rovnomalar, suhbatlar, psixodagnostik testlar) natijalariga ko'ra, o'zbek yoshlarida ruhiy barqarorlik va ijtimoiy moslashuv darajasi ma'naviy qadriyatlarga sodiqlik, oila bilan aloqadorlik, va jamoaviy qo'llab-quvvatlash omillari bilan bevosita bog'liq. Bu esa shaxsning psixologik farovonligini faqat individual omillar emas, balki ijtimoiy kontekst ham belgilashini ko'rsatadi. Yosh avlodda

g'arbona individual qadriyatlar bilan milliy jamoaviy qadriyatlar o'rtasida ma'lum ziddiyatlar paydo bo'lmoqda. Shu sababli, psixologik tarbiya va ilmiy tadqiqotlarda bu ikki yondashuvning muvozanatini topish muhim ilmiy vazifadir.

O'zbekiston psixologik tafakkurida "ruhiyat" tushunchasi keng falsafiy ma'noga ega ekanini, u nafaqat individual tajriba, balki ijtimoiy va ma'naviy hodisa sifatida talqin etilishini aniqladi. Bu jihat o'zbek psixologiyasini boshqa mintaqaviy ilmiy yo'nalishlardan ajratib turadi.

XULOSA

O'zbekistonda psixologik g'oyalarni o'rganish jarayoni o'zining tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstlari bilan ajralib turadi. O'zbek psixologik tafakkuri qadimdan falsafiy, axloqiy va diniy qarashlar bilan boyib kelgan bo'lib, bu meros bugungi zamonaviy psixologiya uchun mustahkam nazariy poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot davomida o'zbek psixologiyasi rivojining to'rtta bosqichi aniqlandi va har bir davrning ilmiy yondashuvlari, metodologik tamoyillari hamda asosiy g'oyalari o'rganildi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda psixologik g'oyalarni o'rganish milliy o'zlikni anglash, ma'naviy tiklanish va ilmiy yangilanish jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Bu jarayon nafaqat milliy ilm-fan rivojiga, balki xalqning ruhiy salomatligi, ma'naviy barqarorligi va ijtimoiy totuvligiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova D. *Psixologiya asoslari*. Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. Tursunov B. *Milliy psixologiya va shaxs rivoji*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Yo'ldoshev S. *Psixologik xizmatlar va pedagogik psixologiya*. Toshkent: Universitet, 2020.
4. Xasanov R. *Shaxs va jamiyat: psixologik tadqiqotlar*. Toshkent: Ilm, 2018.
5. Mirzaahmedov O. *Etno-psixologiya va milliy qadriyatlar*. Toshkent: Sharq, 2017.
6. Nabiev A. *Yoshlar psixologiyasi va ijtimoiy moslashuv*. Toshkent: Fan, 2016.
7. Sodiqova G. *Oila va ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Universitet nashri, 2015.
8. Rasulov M. *Inson ruhiyati va ma'naviyat*. Toshkent: Ma'naviyat va ta'lim, 2014.
9. Abdullayeva N. *Psixologik tarbiya va milliy qadriyatlar*. Toshkent: O'qituvchi, 2022.